

ТЕМА 3

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ, КООПЕРУВАННЯ, КОНЦЕНТРАЦІЯ ТА КОМБІНУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ПІДПРИЄМСТВ ОБ' ЄДНАННЯ

ПЛАН:

1. Спеціалізація виробництва підприємств об'єднань
2. Кооперування підприємств об'єднання
3. Концентрація та комбінування виробництва

1. Спеціалізація виробництва підприємств об'єднань

Спеціалізація виробництва є наслідком суспільного розподілу праці та її раціональної організації.

У теорії суспільного розподілу праці розрізняють **загальний, частий та одиничний** розподіли праці.

- Результатом **загального** розподілу праці є формування великих і комплексних галузей економіки. Це – промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок тощо.

- **Результатом частого розподілу** праці є виділення зі складу загальних галузей окремих та видів виробництв. Наприклад, промисловість складається з ряду більш вузьких спеціалізованих галузей: металургії, енергетики, машинобудування, хімічної, переробленої промисловості та ін. Тобто тут має місце спеціалізація промисловості. Спеціалізація промисловості як форма суспільного розподілу праці є процесом зосередження виробництва окремих видів продукції на підприємствах, які у сукупності формують відповідну галузь.
- **Результатом одиничного розподілу** праці є спеціалізація всередині підприємств, в яких організуються цехи, дільниці, робочі місця, що спеціалізуються на виготовленні окремих видів деталей або виконанні окремих технологічних операцій.

Спеціалізація промисловості, підприємств і внутрішня спеціалізація виробництва на підприємстві – це взаємозв'язаний процес, який має три основні форми: предметну, подетальну та технологічну.

- ▣ **Предметна спеціалізація** – це зосередження випуску однорідної продукції на окремо взятому підприємстві. Однорідність продукції визначається конструктивно-технічними ознаками, головною серед яких є функціональне призначення продукції. До таких видів продукції відносять: судна, станки, автомобілі, трактори, комбайни, комп'ютери, телевізори, взуття, тканини і т. ін.

- **Подетальна спеціалізація** – це самостійне спеціалізоване виробництво подібних у конструктивно-технологічному відношенні окремих вузлів, агрегатів, деталей та напівфабрикатів, які у подальшому використовуються для комплектації готової продукції. До підприємств з такою формою організації виробництва відносять: підприємства з виробництва шарикопідшипників, автомобільних покришок, поршнів тощо.
- **Технологічна спеціалізація** – це перетворення окремих фаз виробництва або технологічних операцій у самостійне виробництво. Дана форма організації виробництва вважається найбільш ефективною формою розподілу праці, оскільки дозволяє підвищити масовість виконання окремих технологічних операцій, на самостійному підприємстві. У результаті цього забезпечує проектування і використання високопродуктивної оснастки, приладів, освоєння виконання операцій працівника. До спеціалізованих за технологічною ознакою підприємств відносять ковальсько-пресові, ливарні заводи; в суднобудуванні – це підприємства "ЕРА"; підприємства з розфасовки чаю, цукру, масла тощо.

Для оцінки рівня спеціалізації, розробки та обґрунтування заходів щодо її розвитку використовується система показників. Основними показниками є:

- коефіцієнт предметної спеціалізації

$$K_{\text{с.пр}} = \frac{\sum_{i=1}^m (TE_i \cdot K_{\text{в.н.сер}} \cdot \alpha_i)}{TE_{\text{о.в}}} = \frac{\sum_{i=1}^m (TE_i \alpha_i)}{TE_{\text{о.в}} \cdot K_{\text{в.н.сер}}},$$

де TE_i – сумарна трудомісткість (станкомісткість) виробництва i -го виду продукції за певний термін, у нормо-годинах; α_i – питома вага трудомісткості (станкомісткості) i -го виду спеціалізованої продукції за певний термін, у долях одиниць; $TE_{\text{о.в}}$ – обсяг виробництва у сумарній трудомісткості, або станкомісткості, у нормо-годинах, або станко-годинах; $i = 1, 2, 3, \dots, m$ – кількість видів продукції, яка виготовляється на підприємстві; $K_{\text{в.н.сер}}$ – середній коефіцієнт виконання норм.

- питома вага випуску продукції в загальному обсязі виробництва об'єднання.
- питома вага випуску основної продукції в загальному обсязі виробництва даного підприємства або об'єднання.
- кількість груп, видів або типів виробів, що виготовляються на підприємстві.
- питома вага випуску продукції подетально і технологічно спеціалізованими виробництвами.
- коефіцієнт серійності – це кількість деталей, виробів, що виготовляються на одному робочому місці.
- питома вага уніфікованих частин, деталей і вузлів у різних виробках, що виготовляються на підприємствах об'єднання.
- питома вага прогресивних груп обладнання й передових технологій.

Забезпечення покращення перерахованих показників спеціалізації виробництва за рахунок упровадження відповідних заходів веде до економічної ефективності виробництва в цілому, однак, потребує додаткових капітальних вкладень. Спеціалізація вважається ефективною ($E_{\text{спец}}$), якщо питома економія, віднесена до питомих додаткових капітальних вкладень (K_d), нижче планової рентабельності виробництва ($P_{\text{пл}}$)

$$E_{\text{спец}} K_d \geq P_{\text{пл}},$$

де $E_{\text{спец}} = \sum_{i=1}^k E_i$ (E_i – економія по кожній i -ій калькуляційній статті собівартості: $i = 1, 2, 3, \dots, k$ – кількість калькуляційних статей витрат, за якими є економія).

Питома величина є співвідношенням витрат, або економії витрат з обсягом виробництва продукції.

Процес підвищення рівня спеціалізації виробництва веде до досягнення економії з ряду калькуляційних статей собівартості одиниці продукції. Розрахунки можливої економії з цих статей виконуються за формами:

□ економія матеріальних витрат

$$-E_M = \sum_{i=1}^n (B_{M.ci} - B_{Mi}),$$

де $B_{M.ci}$ – матеріальні витрати i -го виду після підвищення рівня спеціалізації; B_{Mi} – матеріальні витрати i -го виду до підвищення рівня спеціалізації виробництва; $i = 1, 2, 3, \dots, n$ – кількість різновидів використаних матеріалів;

□ економія з основної та додаткової заробітної плати:

$$-E_{o.z} = \sum_{i=1}^m \frac{TE_{z.ci} \cdot \chi_{ci}}{K_{BH.ci}} - \frac{TE_{zi} \cdot \chi_i}{K_{BH.i}},$$

де $TE_{z.ci}$, TE_{zi} – трудомісткість виготовлення одиниці i -го виду продукції після та до підвищення рівня спеціалізації, в нормо-годинах; $K_{BH.ci}$, $K_{BH.i}$ – коефіцієнти виконання норм виробітку при виготовленні i -го виду продукції після і до підвищення рівня спеціалізації виробництва; $i = 1, 2, 3, \dots, m$ – кількість найменувань виготовлюваної продукції; χ_{ci} , χ_i – середнього динна ставка після і до спеціалізації;

$$-E_{d.z} = K_d \cdot E_{o.z},$$

де K_d – коефіцієнт додаткової оплати праці (премії, надбавки тощо), який може коливатися від 0 до 50 %; $E_{o.z}$ – економія з основної заробітної плати;

□ зміни амортизаційних відрахувань

$$\pm E_a = \sum_{i=1}^k (A_{ci} - A_i),$$

де A_{ci} , A_i – розмір амортизаційних відрахувань після і до проведення заходів по підвищенню рівня спеціалізації виробництва; $i = 1, 2, 3, \dots, k$ – кількість типорозмірів обладнання після і до проведення заходів по підвищенню рівня спеціалізації виробництва.

Таким чином, загальна економія собівартості випуску продукції (E_c) за рахунок змінних статей витрат, пов'язаної з упровадженням заходів по підвищенню рівня спеціалізації виробництва визначається:

$$-E_{\text{спец}} = \Delta Z_{\text{тр}} - E_m - E_{\text{о.з}} - E_{\text{д.з}} \pm E_a,$$

де $\Delta Z_{\text{тр}}$ – зріст транспортних витрат.

Серед заходів, які створюють передумови підвищення рівня спеціалізації виробництва і на цій основі досягнення високого економічного ефекту, є **стандартизація** та **уніфікація** продукції, технологічних процесів.

Стандартизація – це процес установлення й застосування обов'язкових правил, норм і вимог до продукції, сировини, матеріалів, методів проектування й виробництва для забезпечення необхідної якості та подолання нераціональної різноманітності вищезазначених видів і типів.

Уніфікація – це використання при створенні нової продукції вузлів, агрегатів з іншої продукції, тобто приведення різних видів продукції і засобів її виробництва до раціонально мінімальних типорозмірів та форм для запобігання невиправданої різноманітності виробів однакового призначення й приведення їх до можливо одноманітного способу виготовлення

2. Кооперування підприємств об'єднання

Кооперування підприємств об'єднання – це встановлення раціональних взаємозв'язків між виробництвами в межах об'єднання.

Процеси кооперування – це поставки комплектуючих і виконання робіт для потреб певного виробництва, зв'язок постачальника з покупцями певного виду продукції або орієнтація підприємства-постачальника на потреби певних споживачів, які продовжують формувати напівфабрикат. Підприємство-постачальник зобов'язане відповідати певним вимогам підприємства-споживача.

Форми кооперування:

- за галузевим принципом: внутрішньогалузеве й міжгалузеве;
- за територіальним принципом: внутрішньорайонне й міжрайонне;
- за предметами кооперування: агрегатне, подетальне, технологічне.

Внутрішньогалузеве кооперування – це кооперування підприємств у межах однієї галузі.

Міжгалузеве кооперування – це кооперування між підприємствами різних галузей.

Внутрішньорайонне кооперування – це виробничі зв'язки між підприємствами, які розташовані в межах одного крупного економічного району, наприклад, центрального району України, півдня України тощо; один з важливих факторів комплексного розвитку регіону, необхідна умова раціоналізації перевезень, кращого використання місцевих ресурсів і виробничих потужностей.

Міжрайонне кооперування – встановлення виробничих зв'язків між підприємствами, розташованими в різних економічних районах.

Агрегатне кооперування передбачає, що головне підприємство, яке випускає складну продукцію, отримує від інших підприємств готові агрегати, які використовуються для комплектування продукції головного підприємства. Наприклад, на засадах агрегатного кооперування здійснюється постачання електродвигунів, генераторів, насосів, компресорів та інших виробів головним підприємствам. Ці вироби часто називають комплектуючими, оскільки вони дозволяють здійснювати випуск комплектної продукції на головному підприємстві.

Подетальне кооперування передбачає, що головне підприємство отримує від підприємств-суміжників деталі й вузли. Таким є постачання, наприклад, радіаторів, карбюраторів для тракторних заводів.

Технологічне кооперування полягає в тому, що одне підприємство постачає іншому певні напівфабрикати або виконує окремі технологічні операції. Наприклад, постачання пряжі для текстильних фабрик, виконання гальванічних робіт тощо. Усі ці види кооперування дають змогу використовувати економічні переваги спеціалізації виробництва.

Для оцінки рівня кооперування використовуються наступні показники:

- кількість підприємств, які кооперуються з даним підприємством;
- питома вага напівфабрикатів і виробів, які входять по кооперації в собівартість готових виробів, виготовлюваних на даному підприємстві;
- питома вага напівфабрикатів, які підприємство виготовляє "на сторону", у загальному їх випуску та у випуску всієї продукції;
- загальний обсяг перевезень по кооперації в натуральному й вартісному вираженні.

Для визначення економії за рік, що отримується від підвищення рівня кооперування, співставляють собівартість продукції після і до підвищення рівня кооперування за формулою

$$-E_k = [(C_2 + C_{\text{тр.2}}) - (C_1 + C_{\text{тр.1}})]N,$$

де C_1 і C_2 – собівартість одиниці продукції до і після підвищення рівня кооперування; $C_{\text{тр.1}}$ і $C_{\text{тр.2}}$ – транспортні витрати на одиницю продукції, що випускається до і після підвищення рівня кооперування; N – річний обсяг випуску продукції.

Основні сфери та форми кооперування великих і малих підприємств



Оренда і суборенда – це довгострокові відносини у сфері постачання між головною компанією, яка виробляє значні обсяги масової продукції, та багатьма малими підприємствами, які працюють на основі подетальної, технологічної, модельної спеціалізації виробництва продукції, виготовлюваної відносно невеликими обсягами або вузької номенклатури.

Франчайзинг – це відносини, пов'язані з доставкою продукції та послуг споживачеві на основі кооперації матеріальних та фінансових ресурсів великого й малого підприємств. Франчайзингові відносини утворюються на основі угоди, за якої виробник або одноосібний розповсюджувач продукції (послуг), захищеної товарним знаком, надає ексклюзивні права малим підприємствам (роздрібним торговцям) на розповсюдження своєї продукції на певній території в обмін на отримання від них платежів за умови дотримання технологій виробничих та обслуговуючих операцій.

Лізинг – це економічні відносини, пов'язані з інвестуванням власних чи залучених фінансових коштів. Лізинг полягає у наданні лізингодавцем у виняткове користування на визначений строк майна, що є власністю лізингодавця, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів. Лізинг можна розглядати як один з методів оновлення основних фондів малих підприємств.

Венчурне фінансування – це інвестиції, які здійснюють венчурні фонди для створення й розвитку малих підприємств, діяльність яких пов'язана зі сферою НДР (інколи ці структури називають "малими інноваційними підприємствами"). Венчурні фонди можуть утворюватися в різних організаційних формах: спеціалізованих незалежних фірмах венчурного капіталу, інвестиційних компаніях малого бізнесу тощо. Взаємодія великих підприємств із малими інноваційними фірмами буде ефективно сприяти оновленню виробництва в усіх галузях народного господарства.

3. Концентрація та комбінування виробництва

Концентрацією промислового виробництва є його зосередження на крупних підприємствах і об'єднаннях з економічно обґрунтованими обсягами. Сьогодні в Україні всі підприємства, які мають середньооблікову чисельність робітників більше 50 чоловік і річний обсяг продукції, що випускається, більше 740 євро відносяться до крупних підприємств і об'єднань.

Концентрація промислового виробництва сприяє виникненню та в подальшому розвитку таких прогресивних форм організації виробництва, як спеціалізація, кооперація, комбінування, а також упровадженню досягнень науково-технічного прогресу.

Для характеристики розмірів підприємства використовується угруповання підприємств з наступних ознак:

- обсяг випуску в натуральному та вартісному виразах найбільш об'єктивно відображає розмір підприємства;
- вартість основних виробничих фондів з установленням активної її частки;
- чисельність промислово-виробничого персоналу, в т. ч. основних виробничих робітників.

Згідно з перерахованими показниками в Україні найбільш високий рівень концентрації виробництва в металургії, електроенергетиці, нафтопереробці, судно- й автомобілебудуванні.

Регулювання концентрації промислового виробництва здійснюється шляхом:

- збільшення виробничих потужностей на діючих підприємствах;
- будівництва нових великих промислових підприємств і комплексів;
- створення об'єднань підприємств.

Комбінування виробництва – це поєднання в одному підприємстві декількох різних виробництв, що виготовляють продукцію відповідних галузей.

Характер поєднання різних технологічних процесів переробки сировини дозволяє виділити наступні форми:

- комбінування для послідовної переробки сировини. Наприклад, металургійні комбінати, на яких зосереджені практично всі стадії металургійного виробництва, починаючи від збагачення залізної руди і до готової продукції – прокату;
- комбінування, засноване на комплексному використанні сировини. Прикладом можуть служити виробництва, засновані на комплексному використанні природного газу, нафти, деревини, різних смол та ін. Це характерно для комбінатів хімічної, нафтової, деревообробної та інших галузей промисловості;
- комбінування, засноване на сукупному використанні відходів та побічних продуктів виробництва. Наприклад, використання відходів лісопиляння для виробництва паперу, пакувальних матеріалів і т. п.

Оцінка економічної ефективності комбінування виробництва ґрунтується на:

- економії живого та уречевленої праці в результаті комплексного використання матеріальних ресурсів;
- економії поточних витрат виробництва на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу;
- економії в результаті використання виробничих відходів та скорочення транспортних витрат.

Узагальнюючим показником оцінки ефективності комбінування може служити приріст рівня рентабельності підприємства (об'єднання).